

Kazimierz Drączkowski

Wpływ stosunków społeczno-ekonomicznych na zmiany demograficzne w świetle szczegółowych badań w Niedrzwicy Kościelnej

Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio H, Oeconomia 17, 263-285

1983

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Kazimierz DRĄCZKOWSKI

**Wpływ stosunków społeczno-ekonomicznych na zmiany demograficzne
w świetle szczegółowych badań w Niedrzwicy Kościelnej**

Влияние общественно-экономических отношений на демографические изменения
в деревне в свете исследований в Неджвица-Косьчельне

The Effect of Socio-Economic Relations on Demographic Changes on the Basis
of Detailed Studies in Niedrzwica Kościelna Village

WSTĘP

W każdym ustroju stosunki demograficzne mają zasadnicze znaczenie ekonomiczne i społeczne. Występuje tu stale dwustronna zależność: warunki ekonomiczne w decydującym stopniu określają zmiany demograficzne, które, z kolei w istotny sposób wpływają na warunki ekonomiczne. Badanie wzajemnych zależności między zjawiskami demograficznymi a gospodarką społeczną jest przedmiotem zainteresowań wielu dyscyplin naukowych.

W Polsce bazą wyjściową do opracowania wszelkich prognoz społeczno-ekonomicznych są ustalenia prognozy demograficznej, która stanowi punkt wyjścia w konstruowaniu prognoz w innych dziedzinach. Badania w makroskali przynoszą kompleksowe rozwiązania węzłowych problemów społeczno-gospodarczych. Badania tego typu w mikroskali mogą stanowić materiał do wielu syntez zarówno w ujęciu diachronicznym, jak i synchronicznym.

Celem niniejszego opracowania jest ustalenie zależności przyrostu ludności od warunków społeczno-ekonomicznych w poszczególnych okresach historycznych w Niedrzwicy i odwrotnie — konsekwencji społeczno-ekonomicznych zarysowujących się na tle ukształtowanej sytuacji demograficznej. Autor podjął się charakterystyki układów społecznych, zawodowych oraz struktury ludności. Główną podstawą źródłową opracowania

tego tematu były materiały Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Lublinie (WAPL), ewidencja ludności znajdująca się w Urzędzie Gminnym w Niedrzwicy, różne materiały rękopiśmienne oraz wywiady prowadzone na podstawie ankiet. W pracy korzystano również z materiałów statystycznych opracowanych w spisach powszechnych z lat: 1876, 1916, 1921, 1931, 1946, 1950, 1960 i 1970 oraz z literatury przedmiotu.

Wieś Niedrzwica Kościelna położona w południowej części woj. lubelskiego rozwija szeroką działalność społeczno-gospodarczą i prowadzi intensywną produkcję rolną. Średnia gęstość zaludnienia na 1 km² w badanej wsi wynosi 112,0 osoby. Obecnie w wyniku industrializacji i urbanizacji Lubelszczyzny oraz kraju ludność Niedrzwicy przekształca się w zbiorowość wielozawodową i wielośrodowiskową.

ZMIANY DEMOGRAFICZNE WSI W ZARYSIE HISTORYCZNYM

Brak danych archeologicznych i archiwalnych nie pozwala określić czasu powstania Niedrzwicy Kościelnej jako trwałej zbiorowości społecznej, osiedla ludzkiego skupiającego określoną liczbę ludności trudniącej się rolnictwem. Z opublikowanych przez S. Noska materiałów dotyczących osady kultur czasów lejowatych w Krężnicy Jarej (położonej w sąsiedztwie wsi Niedrzwica) wynika, że już wtedy używano w tych okolicach wołów do zaprzęgów przy orce. Do takich przypuszczeń skłoniło archeologów odkrycie na wydmie piaszczystej położonej w obecnej wsi Krężnica Jara naczynia glinianego w kształcie pary wołów połączonych jarzmem.¹ Jan Gurba na podstawie tej figurki postawił hipotezę, że w Krężnicy Jarej znajdowała się kiedyś zniszczona osada tzw. kultury czasów lejowatych młodszej epoki kamiennej neolitu z okresu około 2 tys. lat przed naszą erą. Ludność kultury czasów lejowatych przybyła na obszar między Wisłą a Bugiem, według L. Gajewskiego, wprost z terenów Europy wschodniej.² Odkrycia archeologiczne w Krężnicy Jarej oraz znalezione kości wołów w Ćwiekowie, miejscowości położonej niedaleko od Niedrzwicy, stanowią dowód wczesnego osiedlenia się na tym terenie ludności trudniącej się uprawą roli.

W ukształtowaniu się stosunków etnicznych na obszarze między Wisłą a Bugiem w okresie średniowiecza dużą rolę odegrała kolonizacja ma-

¹ S. Nosek: *Materiały neolityczne z Lubelszczyzny*, Ann. Univ. Mariae Curie-Skłodowska, sectio F, IX, 1957, s. 120—133, podają za R. Orłowskim: *Studia historyczno-gospodarcze*, Lublin 1956—1961, s. 238—239 oraz „Rocznik Lubelski” 1967, t. III.

² J. Gurba: *Figurka w Krężnicy Jarej*, „Kalendarz Lubelski” 1961, s. 169—171; J. Gajewski: *Kultura czasów lejowatych między Wisłą a Bugiem*, Ann. Univ. Mariae Curie-Skłodowska, sectio F, vol. IV, 1949, s. 149.

łopolska, mazowiecka i podlaska oraz zetknięcie się ludności miejscowej z Rusinami. Południowa część Lubelszczyzny była w zasięgu kultury małopolskiej.³

Najdawniejsze dokumenty archiwalne dotyczące Niedrzwicy Kościelnej pochodzą dopiero z IV stulecia n.e. Znajdujące się w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Lublinie (WAPL) dokumenty z okresu od XV do XIX wieku zawierają pewne materiały źródłowe o tej miejscowości. Wieś ta kilkakrotnie zmieniała swą nazwę (Międrwica, Niedrwica, Niedrzwica Mała i obecnie Niedzwica Kościelna).⁴ Materiały te nie pozwalają jednak ocenić bliżej zmian ludnościowych w początkach istnienia wsi. Według H. Maruszczaka, Lubelszczyzna w okresie średniowiecza (VI—XVIII w.) była terenem bardzo słabo zaludnionym, pokrytym rozległą puszczą. W początkach państwa polskiego zaledwie 5 do 10% jej powierzchni było w zasięgu użytkowania rolniczego, tereny leśne obejmowały 82,5 do 87,5%, a średnia gęstość zaludnienia na 1 km² wynosiła 1,5 osoby.⁵

Dane te nie pozwalają jednak ocenić bliżej zmian ludnościowych na ziemiach polskich aż do pierwszej połowy XVIII w. Pierwszy spis ludności w dziejach Rzeczypospolitej dokonany został dopiero w latach 1789—1790. Był on jednak, jak podaje Władysław Rusiński niepełny, ponieważ nie obejmował szlachty i duchowieństwa.⁶ Statystyka urzędowa Królestwa Polskiego była także niedokładna, nie uwzględniała bowiem klasyfikacji zawodowej ludności rolniczej w stosunku do ogółu mieszkańców.⁷ Podobnie stan ludności w czasach najdawniejszych w Niedrzwicy jest niezwykle trudny do ustalenia ze względu na brak wiarygodnych i pełnych danych źródłowych. Akta ewidencji ludności z okresu XIX w. i pierwszej połowy XX w. zostały częściowo zniszczone w czasie I i II wojny światowej. Stąd też z konieczności posługiwać się można danymi nie zawsze ścisłymi, lecz tylko przybliżonymi i szacunkowymi.

Z pierwszych informacji źródłowych o liczbie ludności w Niedrzwicy

³ Z. Staszczuk: *Budownictwo chłopskie w woj. lubelskim w XIX w.*, Wrocław 1967, s. 17—18.

⁴ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, (t. IV, Warszawa 1902, s. 376) podaje, że Kościół w Niedrzwicy (pow. lubelski) istniał już w 1551 r. z fundacji Rybkowskich i Górskich. Księga Inwentarza Parafii Niedzwica Kościelna informuje, że w r. 1797 stary, drewniany kościół został rozebrany przez właściciela dóbr T. Dłuskiego i postawiony przezeń murowany w stylu renesansowym.

⁵ H. Maruszczak: *Środowisko przyrodnicze Lubelszczyzny w czasach prehistorycznych* [w:] *Dzieje Lubelszczyzny*, t. I, Warszawa 1974, s. 46—50 i 52—53.

⁶ W. Rusiński: *Rozwój gospodarczy ziem polskich*, t. II, Warszawa 1969, s. 115.

⁷ A. Zakrzewski: *Ludność rolnicza* [w:] *Encyklopedia rolnicza*, t. V, Warszawa 1895, s. 788.

Kościelnej wynika, że w r. 1676 było tam około 172 osoby w tym 21 rodzin poddanych chłopów, 35 osób dworskich i 11 osób rodziny właściciela dóbr. Natomiast z lustracji dóbr z r. 1790⁸ wynika, że ogółem w Niedrzwicy było 40 rodzin. Dane te wykazują tylko ogólną liczbę rodzin, a nie osób. Możemy umownie obliczyć stan ludności, zakładając, iż średnia liczba członków rodziny wynosiła w tamtym okresie około 6—7 osób.⁹ (Przyjmując tę właśnie minimalną liczbę osób i mnożąc ją przez liczbę rodzin, których było w Niedrzwicy w r. 1790 około 40, otrzymujemy w przybliżeniu 240 osób). Z dalszych źródeł dowiadujemy się, że Niedzwica liczyła w r. 1827 — 56 domów zamieszkałych przez 318 osób¹⁰, co daje w przeliczeniu na 1 dom — 5,7 osób.

Prowizoryczny spis sporządzony przez władze carskie w r. 1876 wykazał, że w Niedrzwicy Kościelnej mieszkały 603 osoby, w tym osób dorosłych: 202 mężczyzn i 209 kobiet. Ludność ta utrzymywała się z następujących zajęć: około 403 osoby z rolnictwa (uwłaszczeni chłopci), 188 osób z pracy we dworze, 5 osób z karczmy, 5 z rybactwa i 2 z pracy na poczcie. Domów było 87, co daje około 5 mieszkańców na jeden dom.¹¹ Spis ludności przeprowadzony na przełomie r. 1915/1916 przez władze austriackie wykazał: 144 domy i 1043 mieszkańców — (co w przeliczeniu na jeden dom stanowi około 7,3 osób).¹² Następne spisy wykazują w Niedrzwicy Kościelnej w r. 1921 — 1091 mieszkańców, w r. 1931 — 1126, w r. 1939 — 1612, w r. 1946 — 1511, w r. 1950 — 1291, w r. 1960 — 1440, w r. 1970 — 1429 osób i w r. 1975 — 1467 osób.¹³ Liczba ludności w Niedrzwicy Kościelnej w okresie 299 lat, tj. od 1676 r. do r. 1975 wzrosła więc o 1295 osób. Oznacza to, że średnio rocznie przybywa 4,33 osoby. Tempo wzrostu liczby ludności w poszczególnych okresach historycznych było jednak różne. W okresie przeduwłaszczeniowym przyrost ludności był bardzo powolny. Wynosił w latach 1676—1876 zaledwie 2,8%. W la-

⁸ *Słownik geograficzny...*, t. XV, Warszawa 1902, s. 376 oraz WAPL, RMO, sygn. nr 511/21675 — Lustracja dóbr w Niedrzwicy Kościelnej.

⁹ Podobne założenia stosował F. Bujak w swojej monografii: *Żmijca wieś powiatu limanowskiego*, Kraków 1903, s. 10—11.

¹⁰ *Słownik geograficzny...*, t. VII, Warszawa 1886, s. 58.

¹¹ WAPL. Rep. 14 sygn. nr 1827 oraz sygn. nr 402, rep. 14 nr 1865—1914, sygn. 401 kopia 160.

¹² Biblioteka GUS, Warszawa nr 3053. „Verzeichnis der”...

¹³ Dane dla r. 1921, WAPL, Skorowidz miejscowości RP, tom IV, woj. lubelskie; Wyniki spisu powszechnego z 30 IX 1921 r., Warszawa 1924—1931; WAPL sygn. nr 13; Wykaz miejscowości i mieszkańców z 1930—1939; WAPL sygn. nr 157; Informacja Gminy z 1 IX 1939 r.; 1946 r. — Spis Powszechny WAPL, Zespół Gminy, sygn. nr 336; r. 1950 — Narodowy Spis Powszechny — WAPL sygn. 345; 1970 — Narodowy Spis Powszechny — Statystyka dla miejscowości powiatu bełżyckiego; GUS — czerwiec 1971, s. 14. Dane za r. 1975 zaczerpnięto z ewidencji ludności gminy Niedzwica.

tach 1797—1832 w województwie lubelskim liczba ludności zmniejszyła się o 7,7% a w okresie 1845—1859 o 9%.¹⁴ Złożyło się na to oczywiście wiele przyczyn, wynikających z określonych stosunków społeczno-ekonomicznych, wojen, epidemii i chorób, klęsk głodowych oraz emigracji.

W tym okresie gospodarka folwarczno-pańszczyźniana przeżywała ostry kryzys, który z kolei poważnie zahamował rozwój naturalny ludności. Potwierdza to ówczesna literatura rolnicza, która uważała poddaństwo pańszczyźniane za główny hamulec wszelkiego postępu i rozwoju ludności. F. A. Grzymała (w artykule *O szkodliwym wpływie niewoli na cywilizację*) twierdzi, że niewola (pańszczyzna) hamuje przyrost ludności.¹⁵ J. Wybicki w czasie odwiedzin dóbr bieżuńskich A. Zamojskiego obliczył na podstawie ksiąg metrykalnych, że w wyniku poprawy położenia włościan uwolnionych od pańszczyzny na okres 10 lat (1760—1770) przypadła największa liczba urodzin. Przed oczynszowaniem roczna liczba urodzin wynosiła 43, po reformie blisko 77.¹⁶

W okresie od XVIII w. do drugiej połowy XIX w. rozwój ludności hamowany był przez wojny, choroby, epidemie, nieurodzaje oraz głód. Największą liczbę ofiar w owym czasie pochłonęły wojny. Rzeczpospolita stała się — jak określiła Janina Leskiewiczowa — „karczmą zajezdną dla obcych wojsk”¹⁷, a Lubelszczyzna była terenem największej koncentracji tych wojsk. Jej szlakami szły i „zapuszczały zagony” siedem razy wojska szwedzkie, trzykrotnie przebywały wojska koronne na kilkumiesięcznych leżach zimowych. Tu odbywały się trzykrotnie koncentracje wojsk sojuszniczych: rosyjskich, saskich i koronnych. Przez cały ten czas ludność nękały kontrybucje szwedzkie, rosyjskie i saskie. Największe nasilenia przemarszów i postojów, przypadające na lata 1702—1717, spowodowały bardzo duże straty materialne.

Z analizy materiałów źródłowych wynika, że w pierwszym dziesięcioleciu straty z tytułu kontrybucji dokonanych w woj. lubelskim wynoszą około 1 300 000 złp., z tego ponad 900 000 złp. ściągnęły wojska szwedzkie, pozostała suma przypadła na wojska sojusznicze. Tyle samo wynoszą straty w drugim dziesięcioleciu z tytułu ściągniętej kontrybucji sas-

¹⁴ *Dzieje Lubelszczyzny*, t. I, Warszawa 1974, s. 546—547. Dane podaję z uwzględnieniem aktualnych granic administracyjnych dla poszczególnych okresów. Stąd mogą one być porównywalne.

¹⁵ „Dziennik Wileński” 1815, t. II, s. 243. Podaję za T. Sobczakiem: *Tematyka gospodarstwa wiejskiego w polskich czasopismach* [w:] *Studia z dziejów gospodarstwa wiejskiego*, t. III, Warszawa 1965, s. 92—95.

¹⁶ J. Wybicki: *Listy patriotyczne*, s. 174—176, podaję za R. Orłowskim: *Działalność społeczno-gospodarcza Andrzeja Zamojskiego 1757—1792*, Lublin 1965.

¹⁷ J. Leskiewiczowa: *Dobra osieckie w okresie gospodarki folwarczno-pańszczyźnianej w XVI i XVII w.*, Wrocław 1957, s. 43.

kiej i rosyjskiej.¹⁸ Szczególnie duże straty ponieśli chłopci w Niedrzwicy Kościelnej i okolicach Lublina. Z opracowanej przez G. Hyczko mapy wynika, że szlakiem Lublin—Sandomierz przez Niedrzwicę kilkakrotnie odbywały się przemarsze i postoje wojsk szwedzkich i sojusznicych: polskich, saskich i rosyjskich.¹⁹

Rezultatem koncentracji wojsk, zwłaszcza obcych, były kontrybucje, rekwizycje, bezprawie oraz grabież majątku chłopskiego. Wyjątkowo duże straty na całej Lubelszczyźnie ponosiła ludność chłopska w inwentarzu żywym, gdyż masowo rekwirovano konie, bydło, trzodę chlewną, drób. Masowo występowały grabieże i niszczenie narzędzi rolniczych, przede wszystkim żelaznych, których straty wyniosły w rejestrach szkód wojennych 90%. (Z zachowanych źródeł dowiadujemy się, że żołnierze zabrali z Niedrzwicy Matiaszowi Królowi „wóz cały porządny, żelaza płużne, goździe żelazne ze dwóch bron powybijali”). Podobne wypadki miały miejsce w sąsiednich wsiach, m. in. w Dąbrowicy oraz w Giełczwi, gdzie w r. 1717 jednorazowy rabunek doprowadził do ruiny 51 rodzin chłopskich. (Zarekwirovano tam zboża, konie, woły, barany, ule, narzędzia, płótno i sukmany).

Obok strat materialnych ludność chłopska narażona była jeszcze ze strony wojsk na ciągłe cierpienia fizyczne i moralne. Częste były wypadki bicia i znęcania się zarówno nad mężczyznami, jak i kobietami. Zdarzały się też wypadki śmiertelne.²⁰

W wyniku wojen i przemarszów wojsk szerzyły się różne choroby zakaźne. I tak, jak podaje J. Willaume w r. 1848 w Królestwie zachorowało na cholere 54 177 osób, z czego zmarło 23 756, w guberni lubelskiej zachorowało 16 385, zmarło 6798 mieszkańców. W roku 1855 epidemia, według hr. Jana Jezierskiego, marszałka szlacheckiego guberni lubelskiej, spowodowała na Lubelszczyźnie około 40 000 zgonów.²¹ Okrutną pamiątką po tamtych czasach jest w Niedrzwicy Kościelnej wielka mogiła pod lasem, tzw. Bratniak, w której leży niezliczona liczba zmarłych w wyniku chorób oraz poległych.

Wojny pogarszały i tak niedostateczny stan wyposażenia technicznego wsi. Stopień zniszczeń w dobrach prywatnych w drugiej połowie w. XVII określono na 60—70%. Na ziemi chełmskiej zniszczeniu uległo 53—58%

¹⁸ G. Hyczko, S. Tworek: *W dobie upadku saskiego* [w:] *Dzieje Lubelszczyzny*, t. I, Warszawa 1974, s. 412—413.

¹⁹ Hyczko: *Ibid.*, mapa nr 14.

²⁰ R. Szaflik: *Wieś lubelska w połowie XVIII w.*, Lublin 1963, s. 70 oraz WAPL-RMO nr 82, k. 1074—1074, WAPL-RMO nr 21352, k. 547. Rejestr szkód w Giełczwi 1706; *ibid.*

²¹ J. Willaume: *Wieś lubelska przed uwłaszczeniem*, Lublin 1964, s. 89—90.

gospodarstw chłopskich.²² Powstawały masowo tzw. pustki. Jak dowiadujemy się ze źródeł archiwalnych, jeszcze w r. 1819 łącznie w Niedzwicy Kościelnej i Dużej na 120 dymów było 27 pustek, w powiecie lubelskim na 16 269 dymów było 1314 pustek i w woj. lubelskim na 66 878 dymów było 5445 pustek.²³

Następstwem wojen był znaczny ubytek ludności. Ryszard Orłowski wylicza, że w woj. lubelskim w latach 1578—1662 liczba ludności wiejskiej zmniejszyła się ze 129 tys. do 97 tys., tj. o 25%.²⁴ Władysław Rusiński podaje, że w rezultacie najazdu szwedzkiego ubyło: na Mazowszu 40% ludności, w Wielkopolsce, na Pomorzu i w Gdańsku — 60%, na Podlasiu — 50%, w Małopolsce — 30%.²⁵

Obok skutków wieloletnich wojen dotkliwymi dla ludności kłeskami na przełomie XVII i XVIII w. była: tzw. szarańcza. Władysław Ochmański podaje, że w r. 1690 grubość warstwy szarańczy w południowo-wschodnich rejonach Rzeczypospolitej wynosiła około 15 cm.²⁶ Oprócz kłesk dokonywanych przez te owady ludność gnębiły nieurodzaje, Lubelszczyznę nawiedzały bowiem na przemian susze i ulewne deszcze. Następstwem tego był głód i nędza, które należały do zjawisk powszechnych w tamtych czasach.²⁷ Jak przekazuje jedna z najstarszych obywaterek Maria Wrona, chłopci w Niedzwicy za czasów pańszczyzny przez cały rok niedojadali, a na przednówku z reguły głodowali. Podstawą ich wyżywienia była kapusta, żur, kasza, groch. W latach głodu jadano niejednokrotnie różne zielska. Chleb i sól — jak pisze J. Willaume — „należały do rzadkich przysmaków, żywiono się plackami z mąki owsianej zmieszanej z otrębami i trocinami”.²⁸ Jeden z ekonomistów szlacheckich powiatu lubelskiego, Teodor Zawadzki, propagował, by „chłopci wypiekali chleb nawet z zieleniny”.²⁹ Nic więc dziwnego, że ludzie w wielu wsiach — jak informuje Dziennik Handlowy — „puchnąć w niedostatku po-

²² G. Hyczek, S. Tworek: *op. cit.*, s. 412—415 oraz W. Rusiński: *Rozwój gospodarczy ziem polskich*, Warszawa 1969, s. 75—118.

²³ WAPL. Komisja Województwa Lubelskiego, sygn. nr 508 — ilość dymów osiadłych i pustych oraz wykaz należności liwerunkowych w r. 1819.

²⁴ R. Orłowski: *Blaski i cienie Lubelszczyzny w XVII i XVIII w.* [w:] *Lubelszczyzna w tysiącleciu Polski*, Lublin 1964, s. 55.

²⁵ Rusiński: *op. cit.*, s. 75—118.

²⁶ W. Ochmański: *Wiedza rolnicza w Polsce od XVII do połowy XVIII w.*, Warszawa 1965, s. 306. Autor opisuje, że owady te leciały tak gęsto, aż zaciemniły słońce. By je odstraszyć, bito w dzwony, strzelano z dział, brząkano kluczami, uderzano w miednice, lecz to nic nie pomagało.

²⁷ Kłeska nieurodzaju wystąpiła w latach 1707—1713—1715 i 1786—1787. Podaje ją na podstawie Leskiewiczowej (*op. cit.*, s. 43) oraz Hyczek, Tworek (*op. cit.*, s. 412—413).

²⁸ Willaume: *op. cit.*, s. 88.

²⁹ W. Myk: *Kartki z dziejów powiatu lubelskiego*, Lublin 1960, s. 32.

częli”.³⁰ O nędznym odżywianiu się chłopów obrazowo pisał J. K. Haur, że od samego zapachu gotowanych potraw trzeba uciekać, bo „ledwie by pies powąchał, co ci niebożęta z głodu zażywać muszą”.³¹

Jakże było odwrotnie w rodzinach arystokratycznych. B. Hamera podaje, że przed niespełna czterema wiekami na uroczystościach weselnych księżniczki Lubomirskiej goście skonsumowali: 24 jelenie, 50 danieli, 10 dzikich kóz, 15 saren, 4 dziki, 300 zajęcy, 1000 par jarząbków, 1000 par kuropatw, 12 dropi, 800 dzikich kaczek, 100 dzikich gęsi, 300 różnych ptaszków itp.³² Dane te są bezprecedensowe i nie wymagają komentarza.

Głód powodował masowy wzrost nędzarzy, którzy wędrowali po okolicznych wsiach w nadziei uzyskania pomocy i ochrony. W tym celu światlejsza szlachta i niektóre bardziej postępowe plebanie tworzyły różne przytułki dla żebraków. Taki właśnie przytułek został zorganizowany przy plebanii w Niedrzwicy, przez jej dziedzica Tomasza Dłuskiego. Nazwano go szpitalem parafialnym. Faktycznie było to schronisko dla żebraków. Nazwę „szpital”, jak należy sądzić, nadano z powodu starań plebanii i dworu o dotację finansową od rządu gubernialnego.³³ Trzeba przyznać, że to przedsięwzięcie dziedzica Dłuskiego miało charakter postępowy, ponieważ system folwarczny opierał się na izolacji chłopów od świata. Dwór obawiał się obcych ludzi we wsi, włóczęgów, żebraków, a przede wszystkim zbiegłych.

Po 200 latach ogromnej stagnacji demograficznej następuje, w wyniku dokonanych przemian społeczno-ekonomicznych, duży przyrost ludności. Po uwłaszczeniu, w okresie od r. 1876 do r. 1916 ludność Niedrzwicy wzrosła z 603 do 1043 osób, średnio rocznie przybywało 11 osób. W woj. lubelskim od r. 1868 do r. 1913 ludność wzrosła blisko o milion, tj. o 150%, a gęstość zaludnienia wzrosła z 39,2 do 98,2 osób na km².³⁴ Do tak szybkiego wzrostu przyczyniły się w głównej mierze: reforma uwłaszczeniowa, postęp w dziedzinie rozwoju gospodarki kapitalistycznej oraz pewien wzrost opieki sanitarnej. Na wzrost liczby ludności wpły-

³⁰ „Dziennik Handlowy” 1787, cz. 10—11, s. 568—569. Podaję za J. Turnau: *Materiały do dziejów rolnictwa w polskich czasopismach XVIII w.* [w:] *Studia z dziejów gospodarstwa chłopskiego*, t. III, Warszawa 1965, s. 17.

³¹ J. K. Haur: *Skład albo skarbiec*, s. 507. Podaję za W. Ochmańskim: *op. cit.*, s. 238.

³² B. Hamer: *Chodzenie za strzelbą*, Warszawa 1959, s. 38.

³³ WAPL Akta Adm. sygn. 988. Nazwa „Przytułek” występuje w dokumentach hipotecznych w testamencie Tomasza Dłuskiego. Nazwa „szpital” występuje w piśmie Baranowskiego, adwokata hrabiny Grabowskiej, właścicielki dóbr Niedrzwicy, skierowanego do Rządu Gubernialnego w Lublinie o dotację dla plebanii na utrzymanie przytułku zwanego „szpitalem”.

³⁴ Kopruckownik: *W okresie kształtowania się kapitalizmu 1864—1915* [w:] *Dzieje Lubelszczyzny*, t. I, s. 648.

nęła także masowa imigracja z zewnątrz województwa (obok przyrostu naturalnego). Według Tadeusza Mencla, w tym okresie w wyniku imigracji przybyło do naszego województwa 268 857 osób. Poza ludnością polską, która przybyła z innych guberni, byli także koloniści niemieccy, Żydzi i Litwini wypędzeni z granic cesarstwa oraz ludność rosyjska.³⁵ Do Niedrzwicy przybyło między innymi 10 rodzin rosyjskich, których objęło uwłaszczenie, i 3 rodziny żydowskie, które zajęły się głównie handlem.³⁶

W latach 1914—1921 nastąpiło ponownie zahamowanie wzrostu liczby ludności w Niedrzwicy. Był to rezultat I wojny światowej, w czasie której Niedrzwica Kościelna przechodziła kilkakrotnie „z rąk do rąk” stron walczących, tj. Rosji i Austrii. Jak wykazują zapiski archiwalne, teren działań bojowych w r. 1914—1915 wynosił w całej gminie 117 km, w tym w Niedrzwicy Kościelnej 16 km długości. Składy wojskowe i drogi pozycyjne znajdowały się na powierzchni 103 ha gruntów. W wyniku zaciętych bojów ludność Niedrzwicy poniosła bardzo duże straty moralne i materialne. Około 1/3 wsi została spalona, inwentarz żywy, konie i bydło zarekwirowano. W dniu 20 sierpnia 1914 r. został zbombardowany i spalony przez Austriaków kościół rzymsko-katolicki.³⁷ Z wykazu grobów i cmentarzy sporządzonego po I wojnie światowej wynika, że w gminie Niedrzwica znajduje się 11 wspólnych grobów i 200 pojedynczych. W grobach tych pochowanych jest ponad 18 tys. osób.³⁸ Z protokołów sporządzonych na temat zabójstw i rabunków wynika, że w Niedrzwicy Kościelnej zostali zastrzeleni przez żołnierzy austriackich podczas zbierania kontyngentów: Józef Markiewicz, Wojciech Radomski i Stanisław Markowski.³⁹ Jak podaje A. Koprukowniak liczba ludności Lubelszczyz-

³⁵ T. Mencil: *Lubelszczyzna w czasie walk narodowo-wyzwoleńczych i rewolucyjnych (1795—1918)*, Warszawa 1966.

³⁶ WAPL sygn. nr 1827 — rejestr pomiarowy.

³⁷ WAPL Zespół Akt Gm. sygn. nr 5: Wykaz przestrzeni zajętych pod pozycje bojowe w 1914—1915 w Niedrzwicy oraz *Liber fundii instrueti* parafii św. Bartłomieja w Niedrzwicy r. 1920. Z książki tej dowiadujemy się, że m.in. młodzieniec Mieczysław Rudkowski wśród gradu kul wyratował z palącego się kościoła *Sanc-tissimum*. Wszystkie inne urządzenia, jak: ołtarze, ornaty, chorągwie itp. zostały spalane.

³⁸ WAPL Zespół Akt Gm. sygn. nr 5. Wykaz ten został sporządzony 15 XI 1919 r.

³⁹ WAPL Zespół Akt Gm. sygn. nr 7. Protokoły te sporządzone zostały 21 III 1919 r. na polecenie Rządu Ludowego w Lublinie w celu przedłożenia na Kongresie Pokojowym w Paryżu zbrodniarzy austro-węgierskich i niemieckich. Z protokołu zeznań wynika również, że 12 byłych jeńców wojennych powracających do Niedrzwicy zostało obrabowanych. Wśród nich byli: Antoni Poleszak, Jan Kloc, Jan Janczak, Andrzej Musiak, Józef Matysek, Piotr Bochen, Jan Pioś, Jan Kańczugowski i Stanisław Zdeb.

ny w wyniku I wojny światowej zmniejszyła się o 8,2%, a powiatu lubelskiego o 7,9%.⁴⁰

W okresie międzywojennym liczba ludności Niedrzwicy wzrosła z 1091 w r. 1921 do 1612 osób w r. 1939, tj. o 47,8%, zaś w powiecie lubelskim o 85%. Zjawisko wzrostu liczby ludności w tym okresie było niejako „odpowiedzią” na straty ludnościowe poniesione w okresie I wojny światowej.

W okresie II wojny światowej ludność Niedrzwicy Kościelnej zmniejszyła się z 1612 do 1511 osób, tj. o 6,3%. Główną przyczyną zmniejszenia się liczby ludności poza spadkiem naturalnym były skutki wojny. Jak wynika ze źródeł archiwalnych oraz relacji ludności, w okresie okupacji zginęło na terenie Niedrzwicy Kościelnej ogółem 85 osób, w tym 30 mieszkańców wsi. W obozie koncentracyjnym w Oświęcimiu stracili życie ludzie najbardziej oddani sprawom społecznym wsi i ojczyźnie. Byli to: Ignacy Pieś, Teodor Zubrzycki, Jan Miłkuła, Antoni Zdeb wraz z córką i matką, Władysław Baran wraz z żoną i Stanisław Zdeb. W oddziałach partyzanckich zginęli: Jan Zdeb, Jan i Stefan Czapla, Stanisław i Jan Pietrasowie, Stanisław Zdeb, Ignacy Janczak, Jan Gwiazda. W czasie bombardowania wsi przez Niemców zginęła Janina Głęb wraz z córką i synami. Na froncie r. 1939 polegli: Wojciech Kozak, Stanisław Szobot, Jan Gil, zaś na froncie w latach 1944—1945: Stanisław Zdeb (s. Ignacego) i Tadeusz Jarmia. Za zdradę i współpracę z Niemcami w okresie okupacji wyrokiem oddziału partyzanckiego zginęły 2 osoby.

Na terenie całej gminy Niedzwica zginęły razem 271 osób, w tym 130 osób różnej narodowości zwiezionych do obozu przejściowego w Niedrzwicy. Ponadto w wyniku doznanych ciężkich obrażeń ciała 58 osób zostało inwalidami.

W czasie działań wojennych na terenie gminy zniszczonych zostało 70 domów i budynków gospodarczych, z tego kilkanaście w Niedrzwicy Kościelnej. Największej egzekucji na ludności Niedrzwicy dokonywała żandarmeria Posterunku w Niedrzwicy oraz własowcy.⁴¹

Bardzo duże straty w okresie II wojny światowej poniosła ludność Lubelszczyzny. Według Z. Modrzewskiej i B. Skrętowicza, wyniosły one 470 tys. osób, co stanowi około 20% jej stanu z r. 1939 i blisko 8% w całej Polsce.⁴²

⁴⁰ Kopruckowniak: *op. cit.*, s. 650—659. Autor podaje, że ludność woj. lubelskiego zmniejszyła się w okresie 1909—1921 z 2 016 349 do 1 723 036 osób.

⁴¹ WAPL Zespół Akt Gm. sygn. nr 207, 253, 254, 236, 323, 354, 322 oraz relacje. Z okresu II wojny światowej na terenie gminy znajduje się 17 różnych grobów zbiorowych i indywidualnych w tym groby 9 żołnierzy Armii Czerwonej.

⁴² K. Modrzewska i B. Skrętowicz: *Zarys demografii woj. lubelskiego*, Warszawa 1963, s. 36, 38, 48.

W okresie okupacji hitlerowskiej przybyło do Niedrzwicy Kościelnej blisko 200 osób z zewnątrz. Jak podają źródła, już w r. 1939 osiedliło się tu 6 rodzin z woj. poznańskiego, w r. 1942 z Zamojszczyzny (głównie z pow. biłgorajskiego) — 20 rodzin, a w r. 1943 jedenaście rodzin z za Buga; 28 osób zwolniono z obozu koncentracyjnego na Majdanku. Według spisu repatriantów wysiedlonych z różnych terenów w Niedrzwicy mieszkało ogółem 500 osób. Ponadto 24 rodziny rozlokowane zostały w r. 1944 z pasa przyfrontowego. Wszystkich repatriantów ludność miejscowa przyjmowała bardzo życzliwie. Dzieliła się z nią: mieszkaniem, okryciem, żywnością itp.⁴³

W czasie II wojny światowej cały nasz kraj poniósł bardzo wielkie straty. Zginęło bowiem 6 028 000 obywateli, a 1 180 000 doznało ciężkich obrażeń ciała. Zniszczeniu uległo przeszło 38% trwałego majątku narodowego i 30% własności osobistej ludności. Jak podaje Z. Załuski, na 1000 obywateli kraju Polska utraciła 220, Jugosławia — 103, Grecja — 70, Holandia — 22, Francja — 15, Czechosłowacja — 15, Anglia — 8, Belgia — 7, Norwegia — 3, USA — 1,4. Straty majątku narodowego wynosiły we Francji — 1,5%, w Anglii — 0,8%.⁴⁴

W Polsce Ludowej w latach 1945—1975 nastąpił proces odpływu ludności ze wsi do miast. Miał on jednak różne natężenie w poszczególnych okresach w zależności od różnych okoliczności.

W całokształcie przeobrażeń w strukturze zaludnienia często występują kolejno po sobie tak zwane „wyże i niżej demograficzne”. Natężenie odpływu ludności w poszczególnych okresach w badanej wsi na tle woj. lubelskiego obrazuje tabela 1.

Z tabeli 1 wynika, że w latach 1946—1950 liczba mieszkańców Niedrzwicy zmalała o 15%, a województwa lubelskiego o 8,8%. Było to spowodowane głównie osadnictwem na Ziemiach Zachodnich. Od r. 1950 do 1960 liczba mieszkańców wzrosła w Niedrzwicy blisko o 13%. Był to rezultat bardzo dużego przyrostu naturalnego. W następnych latach miał miejsce niewielki spadek liczby ludności Niedrzwicy i wsi woj. lubelskiego, spowodowany głównie odpływem ludności ze wsi do miast. W owym okresie szybko rosły nowe miejscowości związane z przemysłem, jak: Świdnik, Kraśnik, Poniatowa, Rejowiec. Dynamicznie rozwijał się Lublin i inne wielkie aglomeracje w kraju.

W latach sześćdziesiątych zarysowała się tendencja do pewnej stabilizacji. Proces ten utrwalił się w okresie 1970—1975. W ostatnich latach w wyniku znacznego wzrostu zainteresowań gospodarką rolną liczba lud-

⁴³ WAPL Zespół Akt Gm. sygn. nr 207, 221, 321, 324 i 335.

⁴⁴ Z. Załuski: *Przepustka do historii*, Warszawa 1964, s. 222.

Tab. 1. Ludność Niedrzewicy Kościelnej i województwa lubelskiego w latach 1946—1973

The population of Niedrzewica Kościelna and of Lublin voivodeship in 1946—1975

Lata	Niedrzewica		Woj. lubelskie	
	liczba ludności	przybyło lub ubyło (w %)	ludność	przybyło lub ubyło (w %)
1946	1511		1477,0	—
1950	1291	—15,0	1347,0	—8,8
1960	1440	+12,9	1370,9	+1,6
1970	1429	—0,8	1328,7	—2,8
1975	1467	+2,5	1303,8	—1,6
Razem 1946—1975	—44	—2,9	—171,2	—11,6

Źródło: Dane dla Niedrzewicy z lat 1946, 1950, 1960 zaczerpnięto ze spisów powszechnych znajdujących się w WAPL, Zespół Ak. Gm. sygn. nr 336, 345, 347, dla r. 1970 w WUS w Lublinie — statystyka dla pow. Bełżyce, 1971, s. 14, dla r. 1975 — Ewidencja ludności Urzędu Gminnego. Dane dla województwa — *Lubelszczyzna 1944—1974*, Lublin 1974, s. 10. Dotyczy to obszaru sprzed podziału administracyjnego w r. 1975 (ludności wiejskiej).

Tab. 2. Dynamika rozwoju ludności w Niedrzewicy Kościelnej w województwie lubelskim i w Polsce w latach 1946—1975 (w procentach)

The dynamics of population growth in Niedrzewica Kościelna, Lublin voivodeship, and in Poland in 1946—1975 (in per cent)

Lata	Niedrzewica	Woj. lubelskie	Polska
1946	100,0	100,0	100,0
1950	85,0	91,2	101,2
1960	112,9	92,8	98,7
1970	99,2	90,0	99,0
1975	97,1	88,4	98,5
Ogółem przybyło lub ubyło (w %) w r. 1975 w stosunku do r. 1946	—2,9	—11,6	—1,5

Źródło: Opracowanie własne na podstawie źródeł jak w tabeli 1.

ności w Niedrzewicy wzrosła o 2,5%. Również znacznie zmalał odpływ ludności wiejskiej do miast w woj. lubelskim. Obrazuje to tabela 2.

Z analizy tabeli 2 wynika, że w minionym trzydziestoleciu, mimo naturalnego przyrostu, ubyło z Niedrzewicy 2,9% ludności. W kraju natomiast ubyło ludności wiejskiej — 1,5%, a w województwie lubelskim aż 11,6%. Jakkolwiek wyludnianie wsi jest zjawiskiem ogólnopolskim, to jednak dynamika spadku liczby ludności na wsi w Niedrzewicy była średnio blisko dwukrotnie wyższa od krajowej i czterokrotnie niższa od średniej wojewódzkiej. Natomiast dynamika spadku liczby ludności na wsi lubelskiej była średnio ponad siedmiokrotnie wyższa od krajowej.

Jest to oczywiście skutek dużej migracji na Ziemię Zachodnie i Północne oraz rezultat przemieszczeń ludności między Polską a ZSRR, a następnie do miast w wyniku industrializacji kraju. Jak podaje L. Barwińska, w ramach międzywojewódzkich przemieszczeń ludności w okresie do r. 1950 na teren województwa lubelskiego przybyło z innych województw 34,5 tys. osób. Równocześnie na obszarze Polski poza granicami województwa stwierdzono obecność 327,3 tys. osób pochodzących z Lubelszczyzny (w dawnych granicach administracyjnych). Wraz z repatriacyjnym odpływem do ZSRR (193,4 tys. osób) z województwa lubelskiego ubyło 520 tys. osób. W następnym dwudziestoleciu w wyniku postępującego procesu uprzemysłowienia i urbanizacji kraju odpływ ludności z regionu lubelskiego zmalał blisko trzykrotnie. W konsekwencji województwo lubelskie zajmuje drugie miejsce w kraju po woj. kieleckim pod względem wielkości odpływu ludności poza jego granice.⁴⁵

Ogółem z Niedrzwicy Kościelnej wyemigrowało w okresie 1944—1975 510 osób (nie licząc młodzieży aktualnie uczącej się w miastach), co stanowi blisko 35% ogólnej liczby mieszkańców. Największe nasilenie migracji na Ziemię Zachodnie występowało w latach 1945—1950, do miast — w dwudziestopięcioleciu 1950—1975. Na Ziemię Zachodnie przesiedliło się na gospodarstwa rolne 150 osób, w tym 30 rodzin mało- i średniorolnych. Do miast natomiast wyemigrowało na stałe dalsze 360 osób.⁴⁶

Ludność Niedrzwicy, która decydowała się opuścić swą rodzinną wieś, najczęściej zaliczała się do tzw. ludzi „zbędnych”, ponieważ niewielkie parcele nie pozwalały na utrzymanie rodziny. Stąd też przeniesienie się w większości na samodzielne gospodarstwa na Ziemiach Odzyskanych oraz do miast oznaczało bardzo duży awans społeczny. Z kolei zaś przesiedlenie się około 35% ogólnej liczby mieszkańców wsi spowodowało korzystne zmiany społeczno-ekonomiczne dla tych, którzy na wsi pozostali. Opuszczone grunty emigrantów o powierzchni ponad 150 ha objęli najbliżsi w rodzinie lub sąsiedzi, powiększając tym samym posiadany areał ziemi, co w konsekwencji prowadziło do wzrostu towarowości ich gospodarstw. Z socjologicznego punktu widzenia, migracja w znacznym stopniu złagodziła liczne konflikty klasowe i społeczne. Zrealizowała wiele pragnień generacji młodej, która jako najbardziej przedsiębiorcza, a nie posiadająca warunków egzystencji w swej rodzinnej wsi, decydowała się szukać poprawy swego bytu poza jej granicami.

Duży odpływ ludności z Niedrzwicy — z jednej strony, a z drugiej — niewielki napływ z miasta do wsi rodził wiele różnych problemów. Jed-

⁴⁵ L. Barwińska: *Przeobrażenia społeczno-demograficzne [w:] Lubelszczyzna 1944—1974*, Lublin 1974, s. 12.

⁴⁶ Podano na podstawie Urzędu Stanu Cywilnego oraz danych szkoły podstawowej i relacji. Ponadto WAPL Zesp. Akt Gm. nr 335, 336 i 339.

nym z nich jest zawieranie związków małżeńskich endogamicznych w obrębie tej samej lub sąsiedniej wsi, a nawet często w kręgach krewniczych. Warto więc przeanalizować ten problem z perspektywy historycznej.

STOPIEŃ SPOKREWNIENIA LUDNOŚCI WIEJSKIEJ

Przeprowadzona analiza rodowodów poszczególnych rodzin wykazuje, że stopień spokrewnienia ludności Niedrzwicy Kościelnej jest stosunkowo duży. To wielkie „drzewo genealogiczne” sięga swymi korzeniami wiele pokoleń wstecz. Jak podaje K. Modrzewska i B. Skrętowicz, w okresie od r. 1810 do 1861 w powiecie lubelskim małżeństwa między osobnikami z tej samej wsi wynosiły 69,4% wszystkich zawartych małżeństw, a między osobnikami z różnych wsi tej samej parafii — 25%. Tak więc łącznie w granicach parafii zawarto ponad 94% małżeństw, praktycznie zaś 100% małżeństw chłopskich, gdyż około 6% stanowiły małżeństwa ludności niechłopskiej.⁴⁷ Podobnie N. Wolański w swoich badaniach stwierdza, że promień krzyżowania się małżeństw w wielu wsiach nie uległ w ciągu trzech ostatnich pokoleń większym zmianom. Jego średnia arytmetyczna wynosi obecnie od 6 do 12,5 km. W okresie międzywojennym we wsiach lubelskich promień ten liczył 5,7 km, podczas gdy w miastach wynosi obecnie 60—140 km.⁴⁸ Ciekawe z punktu widzenia historyczno-socjologicznego dane przedstawia tabela nr 3; dotycząc one liczby i częstości podobnych nazwisk w badanej wsi.

Jak wynika z tabeli 3 Niedrzwica należy do typu wsi rodzinnie spokrewnionej. Jedno nazwisko przypada przeciętnie na blisko 2 rodziny. Nazwiska pojedyncze w stosunku do ogólnej liczby nazwisk we wsi stanowią 56,3% (w ciągu 238 lat). Wyjątek stanowi okres powłaszczeniowy, w którym liczba nazwisk pojedynczych wynosiła ponad 73%. Wpłynęło na to osiedlenie się żołnierzy armii carskiej. Ogółem po uwłaszczeniu w Niedrzwicy pojawiło się ponad 10 zupełnie nie znanych dotąd nazwisk, takich jak: Łukoncow, Siemion, Nołkin, Iwanow, Krukow, Suriew, Dewidiow, Kurienko i inni.⁴⁹ Nazwiska te obecnie w Niedrzwicy w ogóle nie występują. Osadnicy noszący je jeszcze przed I wojną światową wyemigrowali. Tak więc ponad 40% nazwisk w Niedrzwicy powtarza się od 2 aż do 19 razy. A wśród nich znajduje się kilkanaście starych, lecz szeroko rozgałęzionych rodów, które miały w przeszłości i mają do dziś

⁴⁷ Modrzewska, Skrętowicz: *op. cit.*, s. 48.

⁴⁸ N. Wolański: *Stan biologiczny ludności Polski*, „Wiś i Rolnictwo” 1975, nr 1, s. 80—81.

⁴⁹ WAPL sygn. nr 1827 — rejestr pomiarowy nr 1.

Tab. 3. Liczba rodzin o podobnych nazwiskach w Niedrzwicy Kościelnej w latach 1737—1975

The number of families of similar names in Niedrzwica Kościelna in 1737—1975

Rok	Liczba rodzin	Liczba nazwisk ogółem	Przeciętnie 1 nazwisko pada na rodzinę	Liczba rodzin na 1 nazwisko	Procent pojedynczych nazwisk w stosunku do ogółu nazwisk	Liczba rodzin o nazwiskach jednakowych					i więcej Razem
						1—3	3—5	5—7	7—10	10	
1737	19	8	2,38	5	62,6	1	—	2	—	—	8
1846	34	20	1,70	13	65,0	4	3	—	—	—	20
1876	77	49	1,57	36	73,4	10	2	1	—	—	49
1964	398	200	2,00	120	60,0	49	15	7	6	3	200
1975	401	222	1,92	125	56,3	60	17	8	6	6	222

Źródło: Tabelę opracowano dla r. 1737 — WAPL, RMO, sygn. nr 21432, dok. 81—133; dla 1846 r. — WAPL, Tabele likwidacyjne, sygn. nr 401 i 402, dla r. 1876 — WAPL, Tabele ewidencyjne z uwłaszczenia, sygn. nr 1827; dla r. 1964 i 1975 aktualny spis rodzin w ankiecie nr 1 opracowanej na podstawie ewidencji ludności Urzędu Gminnego.

bardzo duży wpływ na kształtowanie się stosunków społecznych wsi. Do najliczniejszych rodzin w Niedrzwicy należą obecnie: Zdebowie — 19 rodzin, Kępowiczowie — 14, Niezgodowie — 12, Janczakowie — 11, Mendykowscy — 10, Pietrzakowie i Piosiewie po 6 rodzin, Olszakowie i Wójcikowie po 7 rodzin, Saszyńscy, Machajowie, Woźniakowie po 6 rodzin, Plewikowie, Strugowie, Smoleniowie, Pidakowie, Paluchowie, Lipowscy, Zaporoscy, Kluskowie i inni po 5 rodzin. Z tej grupy nazwisk Piosiewie, Zdebowie, Woźniakowie i Kuśnierzy występują od r. 1737. Stopień spowinowacenia rodzinnego jest faktycznie wyższy, ponieważ przechodzenie rodzin przez linię żeńską do innych nazwisk znacznie zwiększa stopień powinowactwa rodzinnego. Tym bardziej jest to istotne, jeśli weźmiemy pod uwagę fakt, że 76,3% głów rodzin badanych wywodzi się z samej Niedrzwicy Kościelnej. Na pytanie ankietowe: „Czy Pan(i) mieszka w Niedrzwicy Kościelnej od urodzenia” — na 362 badane rodziny 205 odpowiedziało tak, 138 nie, a 19 w ogóle nie dało odpowiedzi.

Przedstawione dane wskazują na to, że we wsi istnieje silna endogamia, co prowadzi, jak już wspomniano, do wchodzenia w związki małżeńskie w pewnym stopniu w kręgach krewniaczych. Jest to oczywiście objaw niekorzystny z punktu widzenia biologicznego. Z danych Mikołaja Latucha wynika, że w latach 1971—1975 napłynęło ze wsi do miast ponad 1,7 mln osób, a z miast do wsi przybyło tylko 0,6 mln osób.⁵⁰ Pro-

⁵⁰ M. Latuch: *Jesteśmy społeczeństwem młodym, rozwojowym*, „Zielony Sztandar” nr 95 z 25 II 1976.

porcje te będą się powiększać nadal szczególnie we wsiach oddalonych od miast z powodu kojarzenia małżeństw w ramach tej samej lub sąsiedniej wsi. Proces ten może dopiero zniwelować dalszy rozwój urbanizacji wsi i społeczny podział pracy.

STRUKTURA LUDNOŚCI WEDŁUG PŁCI I WIEKU

Podział ludności według płci i wieku wiąże się obecnie nie tyle, jak dawniej, z odrębnością obydwu płci w dziedzinie prawnej i ekonomicznej, ile z koniecznością określania wzajemnych relacji obu płci i w obrębie struktury wieku. Relacje te są niezbędne do ustalenia perspektywicznych założeń rozwoju społeczno-gospodarczego kraju. Na ukształtowanie się struktury ludności według płci i wieku wpływają czynniki: biologiczne (urodzenia, zgony, socjalne (migracje) i polityczne (kataklizmy społeczne, wojny).

Wpływ czynników biologicznych jest jednoznaczny; wśród przychodzących na świat dzieci przeważają chłopcy. Przewaga chłopców wśród noworodków przy obecnym poziomie umieralności w Polsce, według L. Barwińskiej, utrzymuje się do około 30 roku życia. W następnych zaś latach następuje przewaga liczebna kobiet, które przeciętnie żyją dłużej niż mężczyźni.⁵¹ Jak podaje M. Śliwiński, przeciętna umieralność wśród mężczyzn występuje w 67 roku życia, zaś wśród kobiet w 74 roku życia. W porównaniu z okresem międzywojennym wiek życia mężczyzn wzrósł o 19 lat, a kobiet prawie o 23 lata. Przewiduje się, że granica umieralności będzie przesuwawała się do roku 2000 dla mężczyzn w miastach do 71,3 lat, na wsi do 72,1 lat, a dla kobiet w miastach do 76,1 lat i na wsi 76,7 lat.⁵²

Tak więc kobiety żyją dłużej, ale rodzi się więcej chłopców niż dziewcząt. Te prawidłowości biologiczne w normalnych warunkach społecznych powinny dać w efekcie równowagę płci. Jest to kierunek pożądany zarówno ze względów demograficznych, jak i społeczno-ekonomicznych. Każda bowiem dysproporcja płci wśród ludności danego kraju — pisze E. Rosset — „staje się nieuchronnie źródłem poważnych niedomagań społecznych [...] odbija się na ruchu naturalnym ludności i tym samym na jej rozwoju, na stanie zdrowotnym społeczeństwa, na moralności społecznej, na życiu rodzinnym”.⁵³

⁵¹ Barwińska: *op. cit.*, s. 15.

⁵² M. Śliwiński: *W r. 2000 Polska będzie liczyć 40—41 mln obywateli*, „Trybuna Ludu”, nr 269 z 10 XI 1976 oraz W. Kawalec: *Perspektywy rozwoju ludności Polski do 2000 r.*, „Nowe Drogi” 1972, nr 8, s. 28.

⁵³ E. Rosset: *Proces defeminizacji ludności Polski*, „Ekonomista” 1970, nr 4, s. 709. Autor dla przykładu podaje, ile zaburzeń w życiu rodzinnym pociągnął za

Tab. 4. Podział ludności wsi Niedrzwica Kościelna według wieku i płci w r. 1975 w porównaniu do r. 1960

Division of the population of Niedrzwica Kościelna by age and sex in 1975 as compared to 1960

Wiek	0—15		16—39		40—59		60 i więcej		Razem	
Płeć	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K
Liczba	242	200	230	240	150	180	92	138	714	753
Razem	442		470		320		230		1467	
Według ludności w r. 1975	30,1		33,1		22,2		14,6		100%	
Według ludności w r. 1960	36,1		34,1		19,2		10,6		100%	
Różnica w + - 1975	-6,0		-1,0		+3,0		+4,0			

Źródło: Ewidencja ludności w Niedrzwicy w r. 1960 i 1975 znajdująca się w Urzędzie Gminnym.

Tab. 5. Struktura wieku przedstawicieli rodzin w Niedrzwicy Kościelnej w r. 1975
Age structure of the heads of families in Niedrzwica Kościelna in 1975

Wiek w latach	Rolnicy		Pracownicy umysłowi, robotnicy i chłopo-robotnicy		Razem	
	liczba	procent	liczba	procent	liczba	procent
20—29	11	4,2	35	24,5	46	11,4
30—49	97	36,5	70	52,0	167	41,7
50—59	56	21,1	16	11,6	72	18,0
60—69	68	25,7	10	8,0	78	19,4
70 i więcej	33	12,5	5	3,7	38	9,5
	265	100	135	100	401	100

Źródło: Wyliczenia własne według wykazu nazwisk mieszkańców wsi z r. 1975. Liczba rolników dotyczy tylko tych, którzy w ogóle nie zarobkują poza rolnictwem.

Z tabeli 4 wynika, że istnieje ogólna przewaga kobiet nad mężczyznami o 39 osób, tj. o 5,5%. Zarysowuje się ona głównie w wieku powyżej 40 lat i wynosi 30 osób (20%), a w grupie wiekowej powyżej 60 lat 46 osób, co stanowi 50%. Natomiast do 16 lat zdecydowanie występuje przewaga chłopców o 42 osoby, tj. o 21%. Przewaga liczebna kobiet nad mężczyznami w wieku powyżej lat 40, a zwłaszcza powyżej 60, wynika z większej migracji powojennej mężczyzn, dłuższego okresu życia kobiet,

sobą istniejący niedobór kobiet wśród emigracji górniczej z Polski do północnej Francji oraz niedobór mężczyzn po II wojnie światowej skazał 2 mln kobiet w Polsce na samotność.

Tab. 6. Struktura ludności wiejskiej według podstawowych grup wieku w woj. lubelskim i w Niedrzwicy Kościelnej
Rural population structure by basic age groups in Niedzwica Kościelna and Lublin voivodeship

	Wiek				Razem
	0—15	15—40	40—60	60 i więcej	
Woj. lubelskie	25,9	32,4	24,6	17,1	%
Niedzwica Kościelna	30,1	33,1	22,2	14,6	100
Różnica	+4,2	+0,7	-2,4	-2,5	100

Źródło: Tabela dla woj. lubelskiego opracowana według danych WUS. *Lubelszczyzna w 1944—1974*, Lublin 1974, s. 16.

a także ze strat wojennych, które (w Niedrzwicy) głównie ponieśli mężczyźni.

Porównanie poszczególnych grup wieku w okresie 1960—1975 z ogólną liczbą ludności zamieszkałej w Niedrzwicy uwidacznia z jednej strony stosunkowo duże zmniejszenie się liczby ludności w grupie do 15 lat (o 6%), a w grupie 16—39 lat o 1%, a z drugiej strony — zwiększenie się grupy ludności w wieku 40—60 lat o 3% i powyżej 60 lat o 4%. Jest to rezultat zmniejszania się liczby urodzeń i zarazem starzenia się ludności.

Jak widać z tabeli 5, wiek przedstawicieli rodzin wynosi u rolników w 60% powyżej 50 lat, w tym w 40% powyżej 60 lat. Odwrotnie proporcjonalnie przedstawia się problem w przypadku robotników, pracowników umysłowych i chłopów-robotników. Blisko 60% stanowią przedstawiciele rodzin w wieku do 50 lat, w tym 1/4 do 30 lat. Dane te niezbitnie świadczą o postępującym procesie starzenia się właścicieli gospodarstw rolnych w badanej wsi. Szczególnie w ostatnich latach zmniejszyła się na wsi grupa ludności w wieku produkcyjnym, a tym samym, jak słusznie określił Z. Wierzbicki, „obniża się potencjał pracy”.⁵⁴ Proces ten jeszcze ostrzej występuje w województwie lubelskim.

Znacznie mniejszy udział ludności w grupach wieku najmłodszych i większy (o blisko 5%) w grupach wieku powyżej 40 lat w woj. lubelskim w porównaniu z Niedrzwicą świadczy, że proces starzenia się ludności wiejskiej w tym województwie jest jeszcze większy i narasta z każdym rokiem. Ludność w wieku 60 lat i więcej w woj. lubelskim wzrosła z 9,2% w r. 1950 do 11,3% w r. 1960, z 16,2% w r. 1970 do 17,1% w r. 1972. W Niedrzwicy analogicznie nastąpił wzrost z 8,6% do 10,6%, z 13% do 14,6% w r. 1975.

Jak wykazują badania M. Waleszki, udział ludności w wieku powyżej

⁵⁴ Z. Wierzbicki: *Zmięca w pół wieku później*, Wrocław—Kraków 1963, s. 49.

Tab. 7. Ludność Niedrzwicy według wieku i płci w r. 1960 i 1975
The population of Niedrzwica Kościelna by age and sex in 1960 and 1975

Wiek	0—15		16—39		40—59		60 i więcej		Ogółem		Ogólna liczba	
	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K	M	K
1960	37,2	34,7	34,6	33,6	18,7	19,1	9,5	11,6	48,9	51,1	714	736
1975	31,3	29,2	30,0	33,0	22,8	23,0	13,0	16,0	43,6	48,6	714	753
Różnica w pro- centach 1960 1975	-6,2	-5,5	-4,6	-0,4	+4,1	+3,9	+3,5	+4,4	-0,3	-2,5	-0	+17

Źródło: Tabela opracowano na podstawie ewidencji ludności z r. 1960 i 1975, znajdującej się w Urzędzie Gminnym w Niedrzwicy Dużej.

60 lat był już w r. 1950 w woj. lubelskim wyższy niż przeciętnie w kraju (o 8,3%). W r. 1960 różnica ta zwiększyła się (o 9,4%). W latach następnym, jak podaje L. Barwińska, proces starzenia się ludności przebiegał znacznie szybciej niż na pozostałym obszarze Polski. Trzy kolejne spisy wykazały na wsi lubelskiej bardzo niski udział ludności w wieku przedprodukcyjnym, a jednocześnie szybki wzrost liczby ludzi starszych. W r. 1970 była to najstarsza populacja wiejska w kraju.⁵⁵ Wśród mieszkańców miast województwa proces przebiega odwrotnie. Te swoiste anomalie są typowe dla określonego etapu odpływu ludności ze wsi do miast.

Analiza przynosi interesujące rezultaty. Czym wytłumaczyć przede wszystkim zjawisko znacznego zmniejszenia się liczby mężczyzn o 4,6%, a kobiet tylko o 0,4% (w wieku 16—39) z jednej strony, a z drugiej — stosunkowo dużego wzrostu liczby mężczyzn o ponad 4% i kobiet o 3,9% (w wieku 40—59 lat) oraz znacznej przewagi kobiet w wieku ponad 60 lat. Bliższa znajomość środowiska pozwala, poza przyczynami naturalnymi i skutkami wojny, szukać odpowiedzi przede wszystkim w charakterze powojennej migracji, w wyniku której w latach 1945—1950, głównie na Ziemi Odzyskanej, wyjechało z Niedrzwicy najwięcej mężczyzn. Tym należy obecnie tłumaczyć znaczną przewagę kobiet nad mężczyznami w grupie wieku ponad 60 lat. Natomiast w latach pięćdziesiątych, a szczególnie po r. 1960, migrowała głównie do miast generacja młodsza.

Z ogólnej liczby 576 uczniów, którzy ukończyli 7 lub 8 klas szkoły podstawowej w Niedrzwicy, zamieszkało na stałe w miastach 250 osób, co stanowi 43,4% ogółu. Aktualnie zaś kształci się lub pracuje w miastach dalszych 300 osób, tj. 50% ogółu. Tak więc ponad 75% młodzieży z Niedrzwicy złączyło lub złączy swój los z miastem. Charakterystyczny przy

⁵⁵ M. Wałeszko: *Stosunki ludnościowe woj. lubelskiego*, „Rocznik Lubelski”, 1962, t. V, s. 239 oraz Barwińska: *op. cit.*, s. 16.

tym jest fakt, że większość uczącej się młodzieży stanowią w ostatnich latach dziewczęta. Zjawisko to ściśle koreluje z wynikami badań przeprowadzonymi w r. 1967 i 1974 wśród chłopców i dziewcząt klasy VII i VIII Szkoły Podstawowej w Niedrzwicy Kościelnej na temat wyboru zawodu i miejsca zamieszkania po ukończeniu szkoły podstawowej. Wykazały one, że większość chłopców ma zamiar mieszkać na wsi, natomiast dziewczęta marzą o zamieszkaniu w mieście.⁵⁶ I tu chyba należy szukać odpowiedzi na pytanie: dlaczego w grupie od 16 do 39 roku życia w okresie 15 lat w badanej wsi był tak duży ubytek ludności.

Przedstawiona sytuacja demograficzna wsi Niedrzwica Kościelna na tle niektórych elementów zmian w woj. lubelskim nasuwa szereg refleksji, uwag i wniosków. Dotyczą one zarówno mikroskali, jak i makroskali.

UWAGI KOŃCOWE

Podsumowując dotychczasowe rozważania trzeba stwierdzić, że zaludnienie wsi Niedrzwica Kościelna w poszczególnych okresach historycznych kształtowało się różnie w zależności od panujących stosunków społeczno-ekonomicznych. W warunkach feudalno-pańszczyźnianych wzrost liczby ludności był minimalny. Stosunkowo szybko nastąpił w okresie następnym, co było rezultatem przemian społeczno-ekonomicznych powstałych w wyniku uwłaszczenia. Wzrost ten jednak został zahamowany w okresie I i II wojny światowej.

W okresie Polski Ludowej następuje ciągły proces odpływu ludności z Niedrzwicy Kościelnej. W latach 1945—1950 ubytek ten spowodowany został dużą migracją ludności na Ziemię Odzyskaną, a w latach następnych do miast w wyniku postępującej industrializacji i urbanizacji. Dopiero w ostatnim okresie 1970—1975, w wyniku znacznego wzrostu zainteresowania gospodarką rolną, liczba ludności w Niedrzwicy wykazuje tendencję wzrostową.

Procesowi odpływu ludności ze wsi do miast towarzyszy jednocześnie starzenie się ludności wiejskiej i feminizacja zawodu rolniczego. Starzenie się dotyczy w większym stopniu rodzin chłopskich posiadających gospodarstwa obszarowo większe. Feminizacja natomiast obejmuje głównie rodziny z gospodarstw mniejszych, których właściciele podjęli pracę poza rolnictwem.

Tempo tego procesu, jak wykazują prognozy, będzie się nasilać. Wynika to z wielu przyczyn. Jedną z nich jest zmniejszająca się liczba urodzin i przedłużenie przeciętnego trwania życia. W związku z tym, według

⁵⁶ Losy uczniów klas VII i VIII szkoły podstawowej w Niedrzwicy Kościelnej opracowane przez kierownika szkoły oraz ankiety chłopców i dziewcząt szkoły podstawowej dotyczące wyboru zawodu i miejsca zamieszkania.

dalszych przewidywań, ludność Niedrzwicy będzie się nadal zmniejszać w grupach wieku najmłodszych, a wzrastać będzie w grupach wieku najstarszych.

Według prognoz, ludność wiejska w woj. lubelskim w grupie wieku 0—17 lat zmniejszy się z 34,7% ogólnego stanu ludności w r. 1970 do 28,8% w r. 1990, a w grupie wieku 18—24 lat zmniejszy się z 11,4% do 9,6%. Grupa ludności powyżej 60 lat wzrośnie w tym samym okresie z 17% do 19,6%.⁵⁷

Wydaje się, że rekompensatą dla pozostającej na wsi siły roboczej musi być: z jednej strony — zapewnienie rolnikom odpowiedniej liczby maszyn i urządzeń technicznych oraz usług i z drugiej — szybsze stworzenie lepszych warunków bytowych, socjalnych i kulturalnych. W warunkach polskich, gdzie w rolnictwie jest bardzo dużo rezerw, na czoło zadań wysuwa się problem zrównania poziomu tempa wzrostu wydajności pracy z gałęziami pozarolniczymi. Jeżeli obecnie jeden człowiek zatrudniony w rolnictwie żywi 5,5 osoby w naszym kraju, to w przyszłości będzie musiał dostarczyć żywności dla 20 osób.⁵⁸

Podobne problemy występują w szeregu państw znajdujących się na pewnym etapie uprzemysłowienia. Współczesny świat stoi wobec groźby przeludnienia i niebezpieczeństwa głodu. Według danych Pal Sárkány'ego, w ostatnim trzystoletciu 70% ludności świata głoduje, 10—15% źle się odżywia, a tylko 10—15% odżywia się dobrze. Na kuli ziemskiej jest tylko 500 mln ludzi sytych, natomiast 2,4 mln — niedożywionych i głodnych. Krzywa zaludnienia rośnie błyskawicznie i trzeba było tysiący lat, aby liczba mieszkańców naszego globu ziemskiego osiągnęła dzisiejsze 3,6 miliarda, a teraz wystarczy 40 lat, by uległa ona podwojeniu.⁵⁹

W związku z tymi problemami nasuwają się pewne refleksje — po pierwsze, czy głód który towarzyszy ludności od zarania dziejów, jest nieunikniony? I po drugie, czy rolnictwo pokryje tak szybko wzrastające zapotrzebowanie na żywność? W literaturze można spotkać różne odpowiedzi na te pytania, od skrajnie pesymistycznych do optymistycznych.

Poglądy skrajnie pesymistyczne wróżą zagładę świata zgodnie z teorią Ahomasa Roberta Malthusa, który uważał przeludnienie i głód za konieczność obiektywną i naturalną.⁶⁰ Malthus już w r. 1798 przewidywał bliską

⁵⁷ R. Gromadzki: *Społeczno-ekonomiczne aspekty sytuacji demograficznej ludności rolniczej*, Lublin 1970, s. 44—47. W skali kraju według szacunkowych obliczeń w 2000 r. będzie 26% obywateli w wieku przedprodukcyjnym, 59% w wieku produkcyjnym i 15% w wieku poprodukcyjnym. Dotyczy to miast i wsi.

⁵⁸ T. Rychlik: „Postępy Nauk Rolniczych” 1973, nr 6, s. 191.

⁵⁹ P. Sárkány: *Rolnictwo u progu trzeciego tysiąclecia*, Warszawa 1972, s. 31.

⁶⁰ T. R. Malthus: *Prawo ludności*. Podaję za Wielką encyklopedią powszechną, Warszawa 1963, s. 828—829.

i nieuchronną katastrofę powszechnego głodu, która nie nadeszła. Zwolennicy teorii Malthusa chcą usunąć wszelkie sprzeczności i braki ustroju kapitalistycznego przy pomocy polityki ograniczenia przyrostu naturalnego. Dowodzą oni, że przyczyną nędzy mas w ustroju kapitalistycznym są obiektywne prawa ludnościowe, a nie właściwości systemu kapitalistycznego. W związku z tym wielu polityków, chcąc usprawiedliwić ustrój kapitalistyczny i swoje agresywno-militarystyczne postawy, głosi konieczność wojen, które ich zdaniem, uwolnią świat od nadmiaru ludności, a tym samym katastrofy głodu. Dwie wielkie wojny światowe w XX wieku nie potwierdziły jednak tych poglądów. Liczba ofiar (40—50 mln) jest mniejsza od obecnego rocznego światowego przyrostu (70 mln).

Poglądy optymistyczne, mimo złożonego problemu, malują obraz przyszłości prawie świetlanej. Wydaje się, że ich autorzy mają rację, ponieważ nauka nie ma granic, nie stwierdziła jeszcze głównego pułapu wytwórczości rolniczej. A odwrotnie dowiodła, że w ostatnim stuleciu ludność podwoiła się, a produkcji żywności w świecie wzrosła 2,5 raza.⁶¹

W oparciu o przedstawione poglądy optymistyczne można przypuszczać, że świat przezwycięży niebezpieczeństwo głodu. Do rozwiązania prowadzą różne drogi: zagospodarowanie ogromnych obszarów łądów i oceanów oraz szybkiego wprowadzenia rewolucji naukowo-technicznej.

РЕЗЮМЕ

Настоящая статья посвящена демографическим изменениям, происходящим в XVIII, XIX и XX вв. в деревне Неджвица-Косьчельна; они рассматриваются на фоне изменений, наблюдаемых в воеводстве и во всей стране.

Исследования, в основу которых был положен глубокий анализ источников (архивы, анкеты, статистика и богатая литература по теме), показали, что заселение деревни в отдельные исторические периоды формировалось в зависимости от господствующих общественно-экономических отношений. При феодально-крепостнических отношениях рост численности населения был минимальный. Сравнительно быстро он наступил в позднейший период, что произошло в результате изменения общественно-экономических условий — освобождения от крепостной зависимости. Однако во время I и II мировой войны этот процесс ослабился. В 1945—1950 гг. произошло дальнейшее уменьшение населения в результате сильной миграции на запад, на возвращенные Польше земли. В 1950—1960 гг. численность населения в Неджвице постепенно возрастала. В период 1960—1970 гг. под влиянием индустриализации структура населения деревни очень изменилась. В последнем периоде 1970—1975 гг. наблюдается тенденция роста численности населения, что объясняется растущим у населения интересом к сельскому хозяйству.

⁶¹ F. Baade: *Rok 2000. Ku czemu zmierza świat*, Warszawa 1962, s. 38 oraz Sárkány: *op. cit.*, s. 18 i 147; G. Borgstrom: *Głodująca planeta*, Warszawa 1971, s. 17—19; M. Heintze-Błaszczyk: *Wzrost zaludnienia a rozwój rolnictwa*, „Wiś Współczesna” 1974, nr 1, s. 41.

В течение всего периода существования Народной Польши происходит постоянный процесс миграции населения из села в город. Этот процесс сопровождается старением сельского населения и феминизацией сельскохозяйственной профессии. Как предсказывают прогнозы, этот процесс с каждым годом будет возрастать. Таким образом, возникает вопрос — как сохранить в этой деревне относительно высокий рост сельскохозяйственной продукции? В работе автор пытается дать ответ на этот вопрос. По мнению автора, возместить уходящую из деревни рабочую силу может, с одной стороны, обеспечение села машинами, техникой и услугами, с другой, создание лучших бытовых, социальных и культурных условий для тех, кто остался. Осуществление этих постулатов, однако, предоставляет определенные трудности, т.к. техническое оснащение хозяйств ограничивается их небольшими размерами, что приводит к низкой экономической и технической эффективности. Этим вопросам наука должна посвящать больше внимания.

S U M M A R Y

In his historical approach the author presents the continuity of the demographic changes taking place throughout the 18th, 19th and 20th centuries in the village Niedzwica Kościelna against the background of changes occurring in the voivodeship and in the country.

The studies were carried out on the basis of a thorough analysis of sources (archive documents, questionnaires, statistics, and wide literature on the subject) and they revealed the fact that in particular epochs rural population was shaped in relation to the socio-economic conditions prevailing at that time. Under feudal-serfdom conditions population growth was minimal. It was relatively quick in the next period which resulted from changes produced by the enfranchisement of the peasants. This process was slowed down by the World Wars I and II. In the years 1945—50 there occurred a further decrease in population which resulted from a large migration to the Regained Territories. In the period 1950—60 the population of the village was steadily increasing. In the years 1960—70 the structure of the village population changed very quickly as a result of industrialization. In the most recent period, 1970—75, thanks to a greater interest in agriculture, the village population shows a growing tendency.

Throughout the period of People's Poland there has been a constant process of village population moving to towns. The process is accompanied, at the same time, by the growing age of the village population and feminization of the agricultural occupation. According to forecasts, the rate of this process will keep rising each year. Hence, there is a question: how to maintain the high rate of increasing agricultural production in the village examined which has existed so far? The paper attempts to provide an answer to the question. According to the author, the manpower moving from the village to the town must be compensated for, on the one hand, by an appropriate number of machines, technical equipment, and services for the farmers, and, on the other — by quick changes for better living, social, and cultural conditions for people staying in the country. Still, the realization of such postulates will pose some difficulties because the technical equipment in farms is limited by their small acreage which, in consequence, causes low technical and economic efficiency. Appropriate scientists should devote more of their attention to these problems.